



سیری در تاریخچه، اسکانات و ویژگی های تماشاخانه گراندهتل

# یادگاری متروک از روزگار پرشکوه تئاتر لاله زار

نیایش پورحسن

برای تاریخچه مختصر تئاتر ایران بسیار تأسفبار است که بقایای یکی از مهم ترین تماشاخانه های حرفه ای آن با آن که بیش از یکصد سال از عمر فعالیت های نمایشی آن سیری نشده در خطر ویرانی و نابودی قرار بگیرد و بادمیان گذشتگان این مرز و بوم که روزگاری نبض تئاتر را در دست داشتند، با عدم حمایت و توجه مسئولین به راحتی از صفحات تاریخ محو شود.

از تماشاخانه ی گراندهتل و نمایش های اجرا شده در آن نقل قول ها و اعلان های زیادی در صفحات جراید بر جای مانده، اما در هیچ یک از منابع و مأخذ به ظاهر معتبر تئاتر ایران، نشان و شرحی مستند از قبیل پلان، تاریخچه، عکس و... از این تماشاخانه

نیست. لذا گزارش گران نسل های جدید نیز که چند سطر از جستارهای خود را به این تماشاخانه اختصاص داده اند، نه تنها اطلاعات غیر معتبری از این سالن تئاتر ارائه کرده اند بلکه به سیر تحولات این تماشاخانه نیز که در چند دوره ی مختلف زمانی انجام شده توجه درخور نمودارند.

با این حال در این مقاله سعی شده که با ارائه اسناد معتبر، اطلاعات نسبتاً جامعی از تاریخچه و امکانات صحنه و سالن نمایش اولیه گراندهتل که به تدریج در گذر زمان دستخوش حوادث گردیده و امروز در لابه لای اتاق های خیاطی و الکتریکی خیابان لاله زار مدفون شده است را عرضه کنیم. باشد که چهره ی تاریک این تماشاخانه به تدریج از میان برداشته شود.

به درستی ثبت و ضبط شده است. لذا از آنجا که تماشاخانه ی گراندهتل در طی سالیان دراز و در مدت زمان های مختلف دستخوش تغییر و تحولات فراوان گردیده، اطلاعات دقیقی و کاملی از شکل و فرم اولیه آن، چنان که می بایست در دست

## مقدمه:

تاریخ احداث تماشاخانه و سالن های تئاتر در ایران، آنچنان که مورخان غربی همچون «پلوتارک» (۴۶ م - ۱۲۰ م) در کتاب «مقایسه ی زندگی ها» و رجال ایرانی

همچون «محمدحسن جان اعتمادالسلطنه» در کتاب «درالتیجان فی تاریخ نئی الاشکان» نوشته‌اند به دوران پیش از اسلام و یادتهای سلوکیان و اشکانیان می‌رسد. اما گزارش‌های دقیق و مستندی منی بر شیوهی معماری و امکانات صحنه‌ای آن تاکنون معرفی نشده است.

پس از ظهور اسلام در ایران به دلایل مذهبی و عدم فراگیری هنر و رکود اقسام هنری، نه تنها از تئاتر به روش فرنگستان سحنی در میان نیست بلکه تماشاخانه و سالن‌های تئاتری نیز تأسیس نمی‌شود. لذا فضاها و اماکن نمایشی تنها به ساخت و احداث تکایا، حسینیه‌ها و بعدها قهوه‌خانه‌ها که مختص ایرانی‌ها است معطوف می‌شود. با تأسیس حکومت قاجار و اعزام هیئت‌های سیاسی و فرهنگی و محصلین به اروپا، به تدریج زمینه برای شایست و آگاهی ایرانیان از تماشاخانه و تئاتر به روش فرنگی در ایران مساعد گردید.

نخستین تجربیات احداث تماشاخانه به روش فرنگستان در ایران را باید از سال ۱۲۸۸ هـ. ق. و به دنبال اعزام «موسیو لومر فرانسوی» به ایران جستجو کرد. «موسیو لومر» (متوفی ۱۳۲۷ هـ. ق.) پس از استخدام در ایران جهت تدریس موسیقی در مدرسه دارالفنون و تعلیم دسته موزیک نظام، انجمنی به نام «انجمن موزیکال» ترتیب داد که یکی از اهداف آن «باریگری به رسم تماشاخانه‌های فرنگستان» در ایران بود که نخستین برنامه‌ی آنها در شب پنجشنبه ۲۹ توال ۱۲۸۸ هـ. ق. در پایتخت اجرا شد. برنامه‌های این انجمن که از تاریخ مذکور به بعد ماهی یک دفعه برای اتباع خارجه برنامه‌های موسیقی و نمایشی تدارک می‌دید سرانجام منجر به تأسیس «تماشاخانه دارالفنون» گردید که در تاریخ یکشنبه ۲۲ اسفند ماه ۱۲۶۴ شمسی به همت رجال فرهیخته همچون «میرزا علی اکبرخان مزین الدوله نقاشباشی» رقم خورد. از آن جا که این تماشاخانه بیشتر مخصوص اعیان و اشراف و رجال و درباریان بود لذا نمی‌توان معنای عام تماشاخانه را برای آن قائل شد. قبل از این جریان و مدتی پس از آن، پادشاه از هیئت‌های فرهنگی ارمانه و مسایر اتباع خارجی نیز در تهران و مسایر شهرستان‌ها اقداماتی وسیع را در ارتباط با ساخت تماشاخانه و سالن تئاتر انجام داده بودند. در دوره‌ی مشروطه در تهران بسیاری از رجال فرهیخته و منورالفکر همچون میرزا علی‌خان ظهیرالدوله تبلیغات

عرصه‌ی ظهور نهاد.

### بررسی تاریخچه و سیر تحولات گراند هتل

در آن روزگار، بهترین نقطه‌ی تهران که قابلیت تأسیس یک تماشاخانه را داشت حیابان لاله‌زار معروف به خیابان «عشاق» بود. خیابانی که پس از مراجعت ناصرالدین شاه صاحبقران از سفر اول فرنگ (۱۲۹۰ هـ. ق.) به قصد «تسائرله‌رای در تهران» ایجاد شده بود. در ضلع جنوبی این خیابان که از طرفی پایگاه و گذرگاه واگن‌های اسبی و از طرف دیگر بهترین تفریح‌گاه برای جوانان جلوه‌گر و اهل مدیه شمار می‌رفت، اولین هتل آرومند به سبک اروپایی در ایران با معماری و سالی ریبنا به سبک اروپایی و آجرهای مفرنس یا طارمی در جلوی ایوان‌های ریبنا به نام گراند هتل (هتل بزرگ) قرار داشت که مناسب‌ترین موقعیت جغرافیایی را در تهران برای تأسیس یک تماشاخانه و رفت و آمدهای فرنگی‌ها و اعیان و اتراف و روستنفرکان و مسافریں خارجی داشت.

بی‌شک احداث گراند هتل ادامه‌ی اقدامات تجددگرایانه و مدرنی بود که از مدت‌ها پیش در دوره‌ی ناصری در حیابان لاله‌زار شکل گرفته بود. لذا با احداث این بنا، نه تنها کاروانسراهای بزرگ و بی در و بیکر تهران به تدریج از صمحات رورگار محو شدند، بلکه پایتخت صاحب هتلی بزرگ و آرومند شد که تغییر و تحولات اساسی و چشمگیری در گسترش و پیشرفت تئاتر ایران برحای گذاشت. از این رو با احداث این هتل فرنگی‌مآب، حیابان لاله‌زار نیز دارای جلال و شکوهی بیشتر شد و مرکز فعالیت‌های حرفه‌ای تئاتر پایتخت گردید.

گراند هتل در محل سابق «هتل دوپاری»، در اواخر دوره‌ی قاجار زمانی که هنوز به طور آن‌جنانی از شهرداری و مدیریت شهری در تهران خبری نبود توسط یک تاجر ارمنی به نام «یاقراق» (وفات پیش از سال ۱۳۲۵ هـ. ش.) در زمین فتحعلیشاه قاجار که از



طاووس گرچی به دست آورده بودند، ساخته شد. از قرار معلوم معماران و احیاکنندگان این عمارت از اتباع خارجه، بخصوص ارمانه بودند. درباره‌ی شروع ساخت این عمارت تا به حال به سند معتبری برنخوردیم ولی احتمالاً تاریخ ساخت و آماده‌سازی آن به زمان‌های مقلان با تاجگذاری سلطان احمدشاه

و اقدامات وسیعی را در شناسایی هنر تئاتر و ایجاد و تأسیس تماشاخانه از خود به یادگار گذاشتند. ظهیرالدوله (۱۲۸۱ هـ. ق. - ۱۳۴۲ هـ. ق.) با اختصاص دادن بخشی از منزل خود به سالن نمایش راه را برای دیگر رهروان این مسیر هموار نمود. اما این تماشاخانه نیز همچون «تماشاخانه دزلفنون» برای اقتدار خاص جامعه در نظر گرفته شده بود.

در گیر و دار صدور فرمان استقرار مشروطه و فتح تهران توسط آزادی‌خواهان در تاریخ ربع‌الثانی ۱۳۲۷ هـ. ق. گروه‌های نمایشی محدودی که وابسته به احزاب سیاسی وقت بودند تشکیل شدند که به منظور ترویج فرهنگ و فرهنگ ساری، اجرای تئاتر و نمایش را در راستای اهداف خود قرار دادند، از این رو به واسطه‌ی تبلیغات وسیع و نمود سالن‌های نمایشی عظیم در پایتخت، فعالیت‌های نمایشی خود را در فضای باز مانند پارک‌ها و باغ‌ها آغاز کردند. این اقدامات بیشتر تحت تأثیر گروه‌های نمایشی سیار اروپا بود که هر چند یکبار با ایجاد سکو و سن و پرده در فضاهای عمومی شهر به اجرای نمایش و تئاتر می‌پرداختند.

اما بیدایش تماشاخانه و احداث سالن تئاتر به معنای عام و تا حدودی نیمه حرفه‌ای در پایتخت را باید در دوره‌ی احمدشاه قاجار و تأسیس تماشاخانه‌ی فارسوس پیگیری کرد و «تسارک علمیه فرهنگ» و «تئاتر ملی» را متکرر آن دانست. تماشاخانه‌ی فارسوس که یکی از تأسیسات مهم فعالیت‌های فرهنگی مطبوعه‌ی فارسوس در خیابان لاله‌زار تهران بود، اگرچه توانست برگزارکننده‌ی کنسرت‌ها و نمایش‌های بسیاری باشد اما هرگز نتوانست جوابگوی نیازهای گروه‌های نمایشی پایتخت و علاقه‌مندان به نمایش و تئاتر باشد، از این رو، در همان زمان فضاهای نمایشی دیگری نیز در «باغ شعاع‌السلطنه»، «کافه لاله‌زار» و «کلوب اسپریتیف» بوجود آمد اما هرگز نتوانست دائمی و آن‌جانب مؤثر باشد، لذا بدین جهت ایجاد یک سالن تئاتر مجهز و بزرگ در بین اهالی و گرداندگان تئاتر پایتخت آنقدر ضروری گردید، تا اینکه در این زمان تماشاخانه‌ی گراند هتل پا به

قاجار (۲۸ تیر ماه ۱۲۹۲ هـ. ش) برمی گردد. با این حال یاره‌ای از محققان و قدما تاریخ تأسیس و افتتاح این تماشاخانه را از سال ۱۲۸۸ هـ. ش به بعد رقم زده‌اند که به نظر دقیق نمی‌آید. ایرج زهری (متولد ۱۳۱۱ هـ. ش) و معزالدیوان فکری ارشاد (۱۲۷۹ - ۱۳۶۴ هـ. ش) نیز هر دو تاریخ افتتاح این عمارت را ۱۲۹۲ هـ. ش ذکر کرده‌اند.

«ایرج زهری» در مقاله‌ی «سیری در تاریخ نمایشنامه‌نویسی در ایران» تاریخ تأسیس گراند هتل را با توجه به نقل قولی از ارباب افلاطون شاهرخ، نمایشنامه‌نویس برجسته‌ی دوره‌ی یهلوی اول، چنین شرح داده است:

«Grand Hotel (هتل بزرگ) را «باقراف» سال ۱۲۹۲ هجری شمسی افتتاح کرد. آقای ارباب افلاطون شاهرخ که از پیشکسوتان تئاتر ما هستند، گفتند که این صحنه برای سخنرانی ساخته شده بود.»

شروع فعالیت‌های حرفه‌ای تئاتر و نمایش در سالن گراند هتل که در آن زمان به «تئاتر باقراف» معروف بود به سال ۱۲۹۴ هـ. ش برمی‌گردد. اسناد ذیل که اشاره‌ای به اولین نمایش‌های اجرا شده در سالن تئاتر باقراف دارد حاکی از آن است که سالن و تماشاخانه گراند هتل فعالیت‌های اجرایی نمایش خود را از سال ۱۳۳۳ هـ. ق / ۱۲۹۴ هـ. ش آغاز کرده و در طی ماه‌های بعد به خصوص با اقدامات و تلاش‌های سایر گروه‌های نمایشی تهران و مهاجران خارجی توانسته است به صورت حرفه‌ای و به شیوه‌ی یک آغمی تئاتر و تماشاخانه‌ی رسمی فعالیت‌های خود را، تداوم و افزونی بخشد.

اعلان ذیل که در شماره‌ی ۲۳ از هفتمین سال روزنامه‌ی رعد چاپ شده، از اجرای نمایشی توسط شوکت تئاتر ملی خبر می‌دهد که در شب جمعه ۱۲ ذی‌عده ۱۳۳۳ هـ. ق مطابق با ۳۱ شهریور ماه ۱۲۹۴ هـ. ش در تئاتر باقراف به اجرا درآمده است:

«در ظل بندگان اعلی حضرت اقدس شهریاری ارواح‌نفاذ و به همت جمعی از معارف خواهان در شب جمعه ۱۲ شهر جاری یک نمایش عالی اخلاقی و علمی برای کمک به مصارف مدرسه سپهر به توسط آقایان اکثرهای تاتر ملی و کارکنان مدرسه مذکوره در تاتر باقراف واقع در خیابان لاله‌زار یک ساعت از شب گذشته داده خواهد شد.»

در حدود ۲۰ روز بعد از اعلان فوق‌الذکر، نمایش دیگری توسط شرکت تئاتر ملی به تاریخ ۱۹ مهر ماه ۱۲۹۴ هـ. ش در تاتر باقراف به اجرا درآمد که اطلاعیه‌ی آن در هفته‌نامه‌ی ارتساد (سال ۹ - شماره‌ی ۱۱۷) به قرار ذیل به چاپ رسید:

«در ظل عنایت بندگان اعلی حضرت قدر قدرت شاهنشاه جوان‌مخت ایران خلدالله ملکه و سلطانه و به همراه معاونت آقایان معارف پرور هیات مؤسسه و ائمه مجمع شرکت گردشگاه ملی به مناسبت تأسیس و افتتاح شرکت مزبوره به توسط آقایان اکثرهای تاتر ملی در



سالن تاتر باقراف  
ار شب چهارشنبه  
سوم شهر ذی  
حجه الحرام سه  
نمایش داده و  
مرکز فروش

لیط از بیست و هشتم ذی قعدة در خیابان لاله‌زار محل نمایش خواهد بود.»

«تئاتر باقراف» که تا مدتی بعد نیز پذیرای چندین نمایش دیگر به صورت نامنظم و موقت بود، به جهت احیاء بنا و تکمیل نواقص و امکانات آن در پاییز و

«چنانچه در چند روز قبل اطلاع داده شده بود که در دهم حمل مهمانخانه‌ی موسوم به گراند هتل واقع در خیابان لاله‌زار برای پذیرایی آقایان و مسافرین محترم حاضر خواهد شد، اینک مجدداً اطلاع داده می‌شود که گراند هتل واقع در اولین بنای جدید و قشنگ تهران است با بیست و پنج اطاق میله در سه درجه برای پانسیون‌ها و مسافرین غیر از اطاق‌های پذیرایی و سالن امانزه و بیلارد که لازمه‌ی چنین مهمانخانه‌ای است با روشنائی الکتریک حاضر و مهیا است و نیز در موقع، تاتر و سینمای عالی داده خواهد شد.»

با توجه به درج خبر برگزاری تئاتر و سینما از سوی گراند هتل، در همان تاریخ «سینمای عالی لاله‌زار» در آپارتمان باقراف تأسیس شد که برنامه‌های خود را



به «سینمای تازه جنگی بین‌المللی دنیا و...» پرده‌های درام و کمدی» اختصاص داد، ولی عمر این سینمای عالی طولانی نبود و در حدود یک ماه بعد به واسطه‌ی حاضر نشدن پروگرام فیلم‌های سینمای عالی در شب دوشنبه ۸ رجب ۱۳۳۴ هـ. ق مطابق با ۲۱ اردیبهشت ۱۲۹۵ بساط آن برچیده شد.

در حدود کمتر از یک هفته بعد، مهمانخانه‌ی گراند هتل، شعبه‌ای به اسم «کافه رستوران» تأسیس نمود که از روز چهارشنبه ۱۴ رجب ۱۳۳۴ / ۲۷ اردیبهشت ماه ۱۲۹۵ همه روزه پذیرای عموم گردید. این کافه رستوران جهت پذیرایی و صرف نهار و شام و لوازمات عصرانه در نظر گرفته شده بود که همه روزه از چهار ساعت قبل از ظهر تا چهار ساعت بعد از شب به

زمستان ۱۲۹۴ هـ. ش برای مدت کوتاهی فعالیت‌های خود را متوقف ساخت تا این که در ۱۰ فروردین ۱۲۹۵ هـ. ش جمادی الاول ۱۳۳۴ هـ. ق فعالیت‌های خود را از نو با امکانات مدرن و تجهیزات کامل‌تر از سرگرفت. لذا از این تاریخ به بعد «عمارت جدیدالبنای باقراف» به صورت رسمی با عنوان «مهمانخانه‌ی گراند هتل» آغاز به کار کرد.

اعلاسی از شروع به کار مجدد این مهمانخانه در همان زمان به تاریخ ۲۸ جمادی‌الاول ۱۳۳۴ هـ. ق، ۱۳ فروردین ماه ۱۲۹۵ هـ. ش. در روزنامه‌ی رعد به چاپ رسید که نه تنها خبر از امکانات این مهمانخانه به ما می‌دهد بلکه خبر برگزاری تئاتر و سینما را به طور رسمی در این عمارت مطرح می‌سازد.

خدمات و سرویس دهی می‌پرداخت. با گذشت چندین ماه از فعالیت‌های نمایشی سالن گراند هتل، ظاهراً نه تنها فعالیت‌های تجری تئاتر توسط گروه‌های نمایشی مختلف در آن افزایش یافت بلکه از قرار معلوم به تدریج بر وسعت و اعتبار آن سالن نیز افزوده شد، که این گفته را می‌توان با مشاهده اعلان «طالار بزرگ گراند هتل» مندرج در روزنامه‌ی ایران مورخ ۲۳ جمادی‌الثانی ۱۳۳۵ هـ. ق/ ۲۷ فروردین ۱۲۹۶ هـ. ش بیان کرد. همچنین در حدود هفت ماه بعد در تاریخ پنجشنبه ۶ صفر ۱۳۳۶ هـ. ق/ ۲۰ آبان ماه ۱۲۹۶ هـ. ش، مهمانخانه‌ی گراند هتل با تغییر و تحولات فراوان و وسعت نختیدن به امکانات خود در محل سابق «هتل دوپاری» دایر گردید و با عنوان رسمی «گراند هتل مدرن» به فعالیت‌های خود ادامه داد. تالار گراند هتل جدا از فعالیت‌های اجرای نمایش و تئاتر در زمان‌های مختلف به سعانی از سینما نیز تبدیل شد و سینماهای مختلفی در آن تالار شروع به فعالیت کردند.



«سینما پالس» یکی از مهم‌ترین و منظم‌ترین سینماهای آن وقت ایوان بود که در خرداد ماه

۱۲۹۸ هـ. ش/ شعبان‌المعظم ۱۳۳۷ هـ. ق با مدیریت مشترک «نامبور» و «تساه نظریان» در سالن گراند هتل شروع به کار کرد. این سینما به طور کامل منظم افزون بر یک سال و نیم به فعالیت پرداخت و در جمادی‌الاول ۱۳۳۹ هـ. ق/ دی ماه ۱۲۹۹ هـ. ش تعطیل گردید و به دنبال آن «سینما خورشید» در روز سببه ۷ شعبان ۱۳۳۹ هـ. ق/ ۲۷ فروردین ماه ۱۳۰۰ هـ. ش در گراند هتل افتتاح گردید. این تماشاخانه که توسط اردشیرخان (آردانشس باد ماگریان) ۱۸۶۳-۱۸۹۳ م. بنا شده بود نیز عمر چندانی نداشت و در اواخر آبان ماه همان سال (۱۳۰۰ هـ. ش) تعطیل گردید. ولی سالن گراند هتل همچنان به فعالیت‌های نمایشی خود ادامه داد تا اینکه در دی ماه ۱۳۰۱ هـ. ش سینمای جدیدی به نام «سینما پاته» در آن پدید آمد. این سینما که شعبه‌ای از سینما توگراف کارخانه‌ی پاته فور «Pathe Freres» در ایران بود به شخصی به نام میسوز ژورژ تعلق داشت که تا خرداد ماه ۱۳۰۴ هـ. ش در سالن گراند هتل به پنخس

فیلم‌های سینمایی می‌پرداخت. به دنبال آن «سینما خورشید گراند هتل» فعالیت‌های خود را محدوداً از مهر ماه ۱۳۰۴ هـ. ش با اعلانی مندرج در روزنامه‌ی ایران (شماره‌ی ۱۹۲۰) به قرار دیل از سر گرفت:



«سینماخورشید از تاریخ ۱۶ ربیع‌الاول [۱۳] مهر ماه ۱۳۰۴ هـ. ش] در سالن گراند هتل با فیلم‌های

جدید که اخیراً از اروپا وارد شده، شروع می‌شود.»

این سینما در اواسط آذر ماه ۱۳۰۴ هـ. ش بار دیگر تعطیل گردید. اما هنوز مدت زمان کوتاهی از فعالیت‌های سینمایی در مهمانخانه‌ی گراند هتل سپری نشده بود که فعالیت رسمی گراند سینما در اواسط دی ماه ۱۳۰۴ در سالن گراند هتل آغاز شد.

تبلیغات سینمایی گراند سینما و مدیریت و برخواست حرفه‌ای با سینما و ترجمه‌ی هم‌زمان شفاهی فیلم‌ها به زبان فارسی توأم با امکانات مناسب رفاهی، این سینما را در بین سینماهای هم‌عصر خود ممتاز و جلوه‌گر نشان می‌داد. این سینما را «علی وکیلی» به سبک مدرن در دوره‌ی خود ساخت و ابتکارات وی در صنعت سینما تأثیر شایانی را در گسترش فعالیت گراند سینما به همراه داشت؛ به نحوی که گراند سینما را می‌توان نقطه عطفی برای پیترفت سرگذشت سینما در ایران تلقی کرد.

گراند سینما در شهریور ماه ۱۳۰۷ هـ. ش در پی دو ماه تعطیلی بار دیگر فعالیت‌های خود را از سر گرفت و برای جلب توجه تماشاگران زن، سری اول و دوم یک فیلم را یک جا به نمایش گذاشت. علی وکیلی نیز که بالکن گراند سینما را به خانم‌ها اختصاص داده بود برای جلب توجه آنها به سینما، آگهی فوق را در ۱۳ شهریور ماه ۱۳۰۷ هـ. ش در روزنامه‌ی اطلاعات منتشر ساخت:

«اعلان گراند سینما و ورود خوانین: چون مؤسسن گراند سینما برای خدمت بنوع، قسمتی از سالون را مخصوص خانم‌های محترمه نموده، لذا امتسب عموم اهالی را

دعوت به تماشای فیلم‌های جدیدالورود و بی‌نظیر خود می‌نماید و به مناسبت تشریف‌فرمایی خانم‌های محترمه از امشب سری اول و دوم سریال معروف «گلوه‌ی می» را در یک شب نمایش می‌دهد تا عموم اهالی از زن و مرد از تماشای آن بهره‌مند شوند. درب ورود خوانین محترمه از گراند سینما و آقایان محترم از گراند هتل است.»

گراند هتل در سال‌های بعد نیز به خصوص در دوران رکود تئاتر در نیمه‌ی دهه‌ی ۱۳۱۰ هـ. ش مکانی برای سینما توگراف‌ها شد و آخرین سینمای تأسیس یافته در آن «سینمای دیده‌بان» که شعبه‌ای از «سینما ماباک» بود در گراند هتل به فعالیت می‌پرداخت.

### رؤسا و صاحب‌منتصبان تماشاخانه‌ی گراند هتل:

آن‌طور که از اسناد و مدارک موجود مشخص است، سازنده‌ی اصلی گراند هتل و صاحب آن تاجر نادر کوبه‌ای به نام «باقراف» بود که با خانواده و بستگان خود به مدیریت و نظارت بر این



تماشاخانه می‌پرداختند و هر از چندگاهی امکانات آن را تجهیز می‌کردند. برادر زاده‌ی باقراف نیز فردی به نام «میرزا سید حسن خان» بود که در بعضی نمایش‌ها و کنسرت‌های رسمی که در گراند هتل به اجرا درآمد به عنوان یک ناظر و مدیر تولید به کمک گروه‌های تئاتر و برگزارکنندگان سینما می‌شتافت. عمده‌ی تهیه‌ی وسایل و نظارت بر نصب پرده‌های سینما توگراف و پذیرایی از مدعوین در اکثر اوقات از مسئولیت‌های وی به شمار می‌رفت. همچنین گفتنی است که پس از رسمیت یافتن آیاتمان باقراف به

«گراند هتل مدرن» در تاریخ ۳۰ آبان ماه ۱۲۹۶ ه. ش. ریاست  
گراند هتل برای مدتی چند به «علامرضا شاپور» محول گردید.

**نحوه‌ی اجاره و مخارج تماشاخانه‌ی گراند هتل:**

از آنجا که تماشاخانه‌ی گراند هتل در آن زمان یگانه تماشاخانه‌ی حرفه‌ای و آبرومند پایتخت به شمار می‌رفت لذا برگزارکنندگان نمایش و سینماتوگراف می‌بایست از جدی‌ترین مراجعه به دفتر گراند هتل رافع در مهمانخانه‌ی مذکور، این سالن را با هماهنگی و تعیین وقت قبلی برای مدت زمان برنامه‌های نمایشی خود اجاره می‌کردند و سپس در آن به برگزاری نمایش و کنسرت... می‌پرداختند. چنانچه در رابطه با این موضوع اعلانی به قرار ذیل مورخ ۲۲ ربیع‌الاول ۱۳۳۸ ه. ق/ ۱۶ آذر ماه ۱۲۹۸ ه. ش در روزنامه‌ی رعده به چاپ رسیده است:



«خاطر عموم آقایان محترم داخله و خارجه را مستحضر می‌دارد چنانچه سالن تئاتر گراند هتل را جهت کنسرت و تاتر و غیره... بخواهند رجوع به دفتر

گراند هتل فرمایند.»

همچنین در اعلانی دیگر مورخ ۷ اسفند ماه ۱۳۰۴ ه. ش در روزنامه‌ی ایران درباره‌ی عدم اجاره‌ی سالن نمایش گراند هتل به نمایش دهندگانی که وقت قبلی تعیین نکرده‌اند، چنین آمده است: «... نمایش دهندگان قبل از انتشار اعلانی باید به متصدیان سالون رجوع و تعیین وقت نموده بعد اعلان نمایند اگر رجوع نشود متصدیان از دادن سالون معذور خواهند بود.»

درباره‌ی مخارج اجاره‌ی گراند هتل در آن زمان نیز نقل قول‌های فراوانی موجود است چنانچه سید علی خان نصر (رئیس شرکت کمدی ایران) در این باره چنین نقل کرده است:

«در تمام طهران فقط یک سالون تئاتر بود، در گراند هتل لاله‌زار متعلق به باقراف شبی صد تومان کرایه می‌خواستند و صمنا برای خودشان و اقوامشان هم بلیط مجانی می‌خواستند... حال ملاحظه بفرمایند که با این درآمد، پرداختن شبی صد تومان کار حصرت قیل بود.»

همچنین در گزارش دیگری مندرج در محله‌ی سپید و سیاه اطلاعات دیگری در این خصوص آمده که به قرار ذیل می‌باشد: «تئاتر در تهران دائمی نبود، سالن گراند هتل... با برق - موزیک و غیره شبی ۶۰ تومان اجاره‌ی آن بود که اکثر صاحبان حراید یا افراد معین به سود جریده یا مؤسسه یا به نفع امور خیریه در آن نمایش می‌دادند و از ۳ ماه قیل شروع به تبلیغ کرده و بیش از یک تنب هم نمایش مزبور دوام نداشت.»

آن‌طور که از اسناد و شواهد و گفته‌ها برمی‌آید، نحوه‌ی مخارج و هزینه‌ی اجاره‌ی تماشاخانه‌ی گراند هتل در زمان‌های مختلف متغیر بوده و در طی گذشت سالیان بر نرخ کرایه‌ی آن سالن افزوده می‌شده است اما با این تفصیل، می‌توان با مشاهده‌ی سندی در روزنامه‌ی رعده مورخ ۱۵ شعبان ۱۳۳۷ ه. ق/ ۲۶ اردیبهشت



تماشاخانه به سر می‌بردند و مجبور بودند به همان تماشاخانه‌ی به ظاهر مستقرنگ و حرفه‌ای (باقراف) دلخوش کنند. از طرفی دیگر مسئولین مهمانخانه‌ی گراند هتل که به خوبی از این موضوع با خبر بودند نه تنها از این موقعیت به بهره‌برداری‌های کلان اقتصادی و مالی خود می‌پرداختند بلکه بخشی از مهمانخانه‌ی گراند هتل را بستر به یک سالن برگزاری نمایش و کنسرت اختصاص داده بودند که بدین صورت با تبلیغات گسترده و وسیع، گروه‌های نمایشی و برگزارکنندگان سینماتوگراف را به سرعت بدان جلب می‌نمودند. البته نمی‌توان نادیده گرفت که همین تماشاخانه به تدریج با تمامی مضایب و مشکلاتی که برای گروه‌های مختلف نمایشی همراه داشت باعث گسترش و رونق تئاترهای پایتخت گردید.



ماه ه. ش نرخ اجاره‌ی سالن گراند هتل را همراه با قیمت روشنایی الکتریکی تخمین زد که مدتی بعد با درج خبری در روزنامه‌ی ایران مورخ ۳۱ فروردین ماه ۱۳۰۰ ه. ش، اجاره‌ی سالن تئاتر گراند هتل از قیمت سابق به طائین و متقاضیان ده تومان تحفیف داده می‌شد.

**۲- بررسی امکانات داخلی، صحنه و تماشاخانه‌ی گراند هتل:**

از آنجا که تماشاخانه‌ی گراند هتل از همان ابتدا به قصد یک آمفی تئاتر و سالن نمایش احداث نشده بود و سانی بزرگ از مهمانخانه را برای اجرای برنامه‌های موسیقی و نمایش اختصاص داده بودند، پس عنوان حرفه‌ای یک تماشاخانه و آمفی تئاتر را نمی‌توان به آن داد. اما با توجه به اینکه تئاتر مقوله‌ای تازه و نوپا برای گرداندگان آن و اهالی پایتخت و شهرستان به شمار می‌رفت، پس کاملاً طبیعی بود که برگزارکنندگان نمایش در کمبود امکانات و فقر ضعیف اقتصادی و عدم داشتن یک

تماشاخانه‌ی گراند هتل در محدوده‌ی حیاط مرکزی مهمانخانه‌ی مذکور قرار داشت که از درون حیاط توسط راهرویی به درب ورودی و مدخل تماشاخانه که دورتادور آن شیشه بود منتهی می‌گردید. این حیاط که در واقع حکم سالن انتظار تماشاخانه‌های امروزی را داشت مشتمل بر چند قسمت



بود که قسمتی از آن به صوفه و لابی تماشاخانه و قسمتی دیگر به جایگاه موسیقی و ارکستر برزنی تماشاخانه اختصاص داشت که در ابتدا و فواصل نمایش‌ها در هنگام آتراکت و تعویض دکور به نواختن موزیک می‌پرداختند.

از دسته‌های موسیقی که در درب اصلی گراند هتل و حیاط مرکزی در حین نمایش و فواصل پرده‌ها به نواختن موزیک می‌پرداختند می‌توان به دسته‌های موزیک دولتی و موزیک ژاندمری اشاره کرد، که جهت آبیان این گفته، اعلانی را که مورخ ۲۸ مهر ماه ۱۲۹۴ هـ. ش / ۱۰ ذی‌حجه ۱۳۳۳ هـ. ق در روزنامه‌ی رعد به چاپ رسیده است نقل می‌کنیم:

«ارکستر سلطنتی در سالن تاتر و موزیک دولتی از اول شب در تمام فاصله‌های نمایش در صحن حیاط تاتر مترنم خواهد بود.»

فضای داخلی تماشاخانه عبارت بود از یک سن (صحنه نمایش) و سالنی که دارای قسمت‌های جایگاه تماشاچیان در روبروی سن، بالکن (گالری) و لژ بود. سن و صحنه‌ی نمایش گراند هتل ثابت و فاقد صحنه‌ی گردان بود که بنا به گفته‌های مختلف در ابتدا جهت سخنرانی و رقص و بانماسکه ساخته شده بود و به گفته‌ی «اریاب افلاطون شاهرخ» دارای عمقی در حدود ۵ متر بود که در انتهای آن یک پرده نقاشی شده به عنوان دکور قرار داشت. این پرده نقاشی با توجه به آنچه که در گزارش‌های مختلف آمده شامل تصویر مناظر مختلف «اریاب افلاطون شاهرخ» در این باره چنین نوشته است:

«نه صحنه یک دکور نقاشی شده بود که خانه و باغی را نشان می‌داد، این دکور همیشه وجود داشته، حالا چه دکور نمایش می‌بایست یک اطاق باشد، چه باغ، چه

سید علی‌خان نصر و ... به وجود آمد که بحث آن بسیار مفصل و از حوصله‌ی صفحات محدود این مقاله به دور است.

در حدود سال ۱۳۱۰ هـ. ش ابتکارات و اقدامات وسیعی در نحوه‌ی دکوراسیون تماشاخانه‌ی گراند هتل به وجود آمد. دیگر مثل سابق از دکورهای سنگین و وقت‌گیر و پرزحمت کم‌تر استفاده می‌شد چنانچه در گزارشی از نمایشنامه‌ی «دختر قرن بیستم» نوشته‌ی دکتر حسن خان مترف نفیسی (متولد ۱۲۷۶ هـ. ش) که مورخ تب پنجمه دوم اردیبهشت ماه ۱۳۱۰ هـ. ش در گراند هتل به اجرا درآمد، در مورد نحوه‌ی دکوراسیون آن در روزنامه‌ی اطلاعات (شماره‌ی ۱۳۰۵) چنین آمده است:

«این فکر باید رفته رفته ترویج یابد که تا وقتی سالن‌های ما سن متحرک ندارد و دکوراسیون مشکل است باید از دکورهای متحرک و پرزحمت صرف‌نظر کرد و به اصل توجه داشت نه اینکه فاصله‌ی هر پرده یک ساعت باشد ولی



خود موضوع تاتر بیست دقیقه»  
به دلیل داشتن بالکن و ارتفاع نسبتاً بلند این تماشاخانه، پرده‌ی آواسن، پرده‌ای عمودی بود که از قرار معلوم با اهرم‌های دستی بالا و پایین می‌شد. همچنین با توجه به اینکه موسیقی در آن زمان از ملرومات و برنامه‌های لاینفک تماشاخانه‌ی گراند هتل بود در قسمت جلوی آواسن فضایی جهت ارکستر گراند هتل در نظر گرفته شده بود که در زمان برگزاری نمایش، بالاحص ایوان ابرت و نمایش‌های موزیکال به نواختن موزیک می‌پرداختند که در اغلب



گراند هتل را داشت به اجرای نمایش می‌پرداختند اما در سال‌های بعد اقدامات ارزشمندی در ساخت دکور توسط شاگردان مدرسه‌ی کمال‌الملک و نقاشانی همچون رسام ارزنگی و محمودخان ظهیرالدینی و

موارد سرپرست ارکستر «موسیو واقیناک» بوده است.



جدا از موسیقی و دکور، نور و روشنایی نیز از دیگر امکانات تماشاخانه‌ی گراند هتل به شمار می‌رفت که توسط کارخانه‌ی حجاج امین‌الضرب تهران تأمین می‌شد. از قرار معلوم و با توجه

به گزارش‌های موجود، چراغ‌های الکتریکی و وسایل روشنایی صحنه و سن که پیش از اجرای نمایش خاموش و در فواصل برده‌های نمایش روشن می‌گردید دارای نور کافی نبود، چنانچه در گزارشی از «رضاقلی سپاهی» در هفدهمین شماره هفته‌نامه‌ی ایران جوان، فضای تماشاخانه تاریک و فقط یک نور مهتابی رنگ ضعیف سن را روشن می‌ساخته است و همچنین «حسینقلی حان مستعان» (۱۳۶۲ - ۱۲۸۳ هـ. ش) نیز از روشنایی این تماشاخانه چنین گزارش کرده است:

«وسایل روشنایی آن کافی نیست! اگر پروژکتور بخواهید باید با یک لامپ را میان کاغذ بیچید یا از چراغ دستی استفاده کنید.»  
اما از آنجا که گراند هتل با چراغ‌های الکتریسته کار می‌کرد، در زمان بروز قطع برق شهر یا مهمانخانه‌ی مذکور، چراغ‌هایی نفتی در نظر گرفته شده بود که با توجه به گزارش‌های به دست آمده از آن دوره، به دلیل عدم وجود دستگاه‌های تهویه و هواکش، فضای بسیار گرم، خفه و دودآوری در تماشاخانه ایجاد می‌شد. در رابطه با ظرفیت تماشاچیان تماشاخانه‌ی گراند هتل و شمار صندلی‌ها که نقل قول‌های فراوان و کم اساسی موجود است، بایست گفت تماشاخانه‌ی گراند هتل در قسمت هم‌کف رویروی سن دارای ۱۵ ردیف صندلی بوده که در ردیف اول ۱۵ صندلی و در ردیف‌های بعدی هر کدام ۲۲ صندلی قرار داشته است. همچنین این تماشاخانه دارای بالکنی به ظرفیت ۷۲ صندلی و ۸ نمره ۴ نفری در قسمت بالا و پایین بوده است.

صندلی‌های این تماشاخانه از نوع صندلی‌های روسی بود که بنا به رسم تماشاخانه‌های دنیا و نحوه‌ی هماهنگی با بلیط نمایش، شماره‌گذاری شده بود. اقدامات اولیه در جهت شماره‌گذاری صندلی‌ها برای نخستین بار در آبان ماه ۱۲۹۲ هـ. ش/ ذی‌حجه ۱۳۳۱ هـ. ق توسط مسئولین «تئاتر ملی» در تماشاخانه‌ی فاروس انجام شده بود. همچنین برای لژها نیز در بسیاری از مواقع و زمان برگزاری نمایش‌ها و کنسرت‌های رسمی و معتبر از میل استفاده می‌شد که این میل‌ها در آن زمان با قیمتی در حدود ۱۵۰ قران تا ۱۶ تومان کرایه می‌شده است. ظرفیت تماشاچیان این تماشاخانه به صورت ایستاده و سرپایی در حدود ۱۰۳ نفر گزارش شده که این تعداد در حین و اجرای نمایش به مراتب تغییر می‌کرده است. در آخر بد نیست که جهت تکمیل شدن این مبحث، اشاره‌ای هم به نحوه‌ی چاپ و فروش بلیط‌های گراند هتل و تماشاچیان تئاتر آن دوران کنیم.

تا آنجا که اعلان‌ها و اسناد برجای مانده از آن روزگار به ما گزارش می‌دهد، چاپ و توزیع بلیط‌های نمایش یکی از وظایف رسمی و تبلیغاتی گروه‌های نمایشی محبوب می‌تسه که یا از

طریق برگزاریکنندگان نمایش‌ها صورت می‌گرفت یا از طریق قرارداد و هماهنگی با مسئولان گیشه‌ی تماشاخانه از قبل تهیه و نلارک دیده می‌شد. این بلیط‌ها جدا از آنکه در شب‌های نمایش در گیشه‌ی تماشاخانه به فروش می‌رسید در مکان‌های دیگری نیز که از پیش تعیین شده بود به فروش گذاشته می‌شد و با درج اعلان‌ها و پوسترهای تبلیغاتی، تاریخ اجرای نمایش و مخارج بلیط و عنوان نمایش به مخاطبان اطلاع‌رسانی می‌گردید. بهای آن دوران با توجه به جایگاه صندلی‌ها و شهرت گروه نمایشی و نوع رپورتوار و بازیگران و همچنین نحوه‌ی اجرای نمایش جهت امور خیریه، اقشار خاص و اجرای عمومی متغیر بوده است، چنانچه در ماه‌های اولیه



افتتاح این تماشاخانه بهای بلیط از ۲ قران تا ۴ تومان گزارش شده اما این نرخ برای بسیاری از نمایش‌های معروف و موزیکال به شدت تغییر می‌کرده است. چنانچه برای نمایش «آرشین مال آلان» که توسط گروه هنری آبیوان در شب یکشنبه ۱۶ اردیبهشت ماه ۱۲۹۶ هـ. ش/ ۱۴ رجب ۱۳۳۵ به اجرا درآمد، بهای بلیط عبارت بود از:

لژ بالا (۴ نفری) ۵ تومان، لژ پایین (۴ نفری) ۱۰ تومان، درجه اول ۲۵ قران، درجه دوم ۲۰ قران، درجه سوم ۱۲ قران، درجه چهارم ۶ قران، ایستاده ۳ قران.

اما نرخ بلیط در جلسات رسمی که از سران مملکتی جهت اجرای نمایش و

جمع‌آوری اغانه به منزله‌ی امور خیریه دعوت می‌شد، رشد چشمگیری داشته و در بسیاری از نمایش‌های دیگر که مخصوص عوام بود، قیمت بلیط‌ها تا حد زیادی کاهش می‌یافته است. به هر حال آن‌طور که مشخص است نرخ و بهای بلیط در آن دوران، قیمت استاندارد و ثابتی نداشته است.

تماشاگران گراند هتل نیز که به کرات در گزارش‌های مختلف از آنها به بدی و وحشی‌گری یاد شده، عمدتاً تماشاگرانی بوده‌اند فاقد اصول اخلاقی که با افراط فراوان در بی‌نظمی و عملکردهای مستهجن، محیط فرهنگی تئاتر را به محیطی غیرفرهنگی همچون میدان مبارزه و مسابقه تبدیل می‌کردند.

تماشاچیان آن دوره با اقداماتی غیراخلاقی از خریداری بلیط گرفته تا نشستن بر جایگاه خود و هرج و مرج بسیار در امور نشوونق و ایجاد همهمه و سر و صدا و فحش و تهدید و ناسزاگویی و شکستن تخمه و... به تماشا‌ی نمایش می‌پرداختند. همچنین در حین نمایش نیز کسانی از نوع شعبان‌بی‌مخ‌ها پیدا می‌شدند که به اخلاص نظم در نمایش می‌پرداختند. با این حال، با گزارش‌هایی که از «حسینقلی مستعان»، «حسن مقدم» و... از وضعیت اسفناک تماشاچیان آن دوران برجای مانده، بایستی گفت که بی‌شک یکی از دلایل انحلال گروه‌های نمایشی و رکود تئاتر آن زمان ایران نگرش نادرست و غیرحرفه‌ای تماشاچیان به تئاتر و بازیگران بوده که همین امر سبب می‌گردیده که برگزارکنندگان نمایش‌ها به خصوص نویسندگان و کارگردان‌ها با مشاهده‌ی



اهانت و توطئه‌های فراوان غریبه‌ها و آشنایان، سرانجام پس از جان‌فشانی‌های فراوان از صحنه‌ی نمایش با پس کشیده و عطای تئاتری را که با هزاران خون دل و زحمت بسیار به ثمر رسیده بود، برای همیشه به لقای آن بخشیده و رها کنند.

**سرانجام گراند هتل:**

با افتتاح تماشاخانه‌ی دائمی تهران در اول دی ماه ۱۳۱۹ هـ. ش و اجرای نمایش‌های منظم هفتگی در مکان هنرستان هنرپیشگی،



به جهت استقبال اهالی پایتخت برای دیدن نمایش‌ها و محدودیت ظرفیت و گنجایش تماشاخانه‌ی هنرستان هنریشگی، سیدعلی خان نصر با کمک ریاست کل شهربانی، در اوایل اردیبهشت ماه ۱۳۲۰ سالن گراند هتل را که در آن زمان شعبه‌ای از نگاه سینمای دیده‌بان بود به مبلغ سه هزار ریال در ماه اجاره نمود و برای آنکه این محل را به وضعیت استاندارد و آبرومند به صورت یک تماشاخانه درآورد، با سرمایه‌ی شخصی و استفاده از معلمی در حدود بیست و پنج هزار ریال از صرفه‌جویی بودجه‌ی هنرستان هنریشگی، این سالن را تعمیر کرد و تماشاخانه‌ی دائمی تهران را در ساعت ۷ الی ۹ شب پنجشنبه ۱۰ مهر ماه ۱۳۲۰ هـ. ش در سالن گراند هتل افتتاح نمود.



تماشاخانه‌ی دائمی تهران و وضعیت معماری، دکوراسیون و امکانات صحنه‌ی آن مرحله‌ی دیگری از تاریخچه‌ی گراند هتل است که تفاوت عظیمی با سنکسل و فرم اولیه‌ی سالن گراند هتل در دوره‌ی احمدشاه تا پهلوی اول دارد و از بحث این مقاله خارج است. اما نکته‌ای که شایان ذکر است این است که تماشاخانه‌ی دائمی تهران تا سال ۱۳۲۹ هـ. ش یعنی تا زمان قتل «احمد دهقان» پا برجا بود و پس از آن با عنوان تئاتر دهقان به فعالیت‌های خود ادامه داد؛ تا اینکه در سال ۱۳۳۷ به دلایل متعددی دچار آتش‌سوزی گردید و پس از تعمیرات در سال ۱۳۴۱ به پاس خدمات

ارزنده‌ی سیدعلی خان نصر که در بهمن

ماه ۱۳۴۰ فوت شده بود با عنوان «تئاتر نصر» بازگشایی گردید. اما به تدریج تالاری که «نصر» با خون دل بنا کرد و «دهقان» بدان اعتبار بخشید، پس از دهه‌ی ۴۰ دچار رکود و ابتذال گردید. تا اینکه در اوایل انقلاب جمهوری اسلامی توسط «کمیته امداد» مصادره شد و در سال ۱۳۶۷ هـ. ش واحد فرهنگی جهاد دانشگاهی به ریاست «علی منظری» به جهت احیاء «تئاتر نصر» فعالیت‌های فرهنگی خود را به صورت استیجاری در آن تماشاخانه آغاز نمود، اما به تدریج این تالار که یادگاری از دوران رونق تئاتر ایران به شمار می‌آید به سبب فرسودگی ساختمان عدم عنایت مسئولان و یازنشتگی ناخواسته هنرمندان فعالش به

### پانویس:

- ۱- رجوع شود به مقاله «مرالدیوان فکری تحت عنوان «تاریخچه‌ی پنجاه و نه ساله‌ی تئاتر در ایران» مجله‌ی تماشا، سال ۸، شماره ۳۷۹
- ۲- مجله تماشا، سال ۸، شماره ۳۸۶، مورخ شب ۱۳ آبان ماه ۱۳۵۷
- ۳- سینمای اردشیرخان از «مدت‌ها پیش در دوره‌ی مشروطه فعالیت‌های سینمایی خود را با عنوان «سینما حورشید لاله‌راره» مورخ ۲۶ شعبان ۱۳۲۷/۲۶ شهریور ماه ۱۳۲۸ هـ. ش آغاز کرده بود
- ۴- مجله‌ی راهسای کتاب سال ۴، شماره ۴
- ۵- مجله‌ی سپید و سیاه، شماره ۲۶، بکشنه ۱۸ بهمن ماه ۱۳۳۲
- ۶- مجله تماشا، سال ۸، شماره ۲۸۶
- ۷- همان مأخذ
- ۸- روزنامه‌ی ایران ۱۳۰۱ هـ. ش
- ۹- حسینقلی مستمان. نمایش در ایران و علل انحطاط آن، سالنامه‌ی پارس، ۱۳۴۱

